

شهر خوانسار در عصر قاجار

(طبقات اجتماعی، ساختار فضایی و آثار معماری)

دکتر حسن کریمیان

دانشیار گروه باستان‌شناسی

دانشگاه تهران

دکتر حسن صدیقیان

مدرس گروه باستان‌شناسی

دانشگاه لرستان

سرشناسه	: کریمیان، حسن، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: شهر خوانسار در عصر قاجار (طبقات، ساختار فضایی و آثار معماری) / حسن کریمیان، حسین صدیقیان.
مشخصات نشر	: تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران، انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۸ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۹ - ۳۶۹ - ۱۳۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه نامه.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: معماری قاجاریان -- ایران -- خوانسار
موضوع	: Architecture, Qajar -- Iran -- Khansar
موضوع	: خوانسار -- تاریخ
موضوع	: Khansar (Iran) -- History
موضوع	: خوانسار -- اوضاع اجتماعی -- قرن ۱۳ ق.
موضوع	: Khansar (Iran) -- Social conditions -- 19th century
موضوع	: خوانسار -- آثار تاریخی
موضوع	: Khansar (Iran) -- Antiquities
شناسه افزوده	: صد: ان، حسین، ۱۳۶۴ -
شناسه افزوده	: سازمان - اد دانشگاهی تهران، انتشارات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ قش ۵۴ NA ۱۴۱
رده بندی دیویی	: ۷۲ ۵۵۳۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۵۹۰۰۱

♦ نام کتاب: شهر خوانسار در عصر خوانسار (طبقات اجتماعی، ساختار فضایی و آثار معماری)

♦ مؤلفان: حسن کریمیان، حسین صدیقیان

♦ ویراستاران علمی: دکتر میثم لباف، دکتر مصطفی ده پهلوان

♦ ناشر: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران

♦ طراح جلد: سعید صحابی صفحه آرا: قاسمی (رها)

♦ ناظر چاپ: احمد آرش چاپ و صحافی: رامین

♦ قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال شمارگان: ۲۰۰ نسخه

♦ نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۷

ISBN-978-600-133-369-9

♦ شابک: ۹-۳۶۹-۱۳۳-۶۰۰-۹۷۸

www.jahat.ir

♦ نشانی: تهران - صندوق پستی ۱۸۶-۱۳۱۴۵

en.jahat@gmail.com

♦ تلفن: ۶۶۹۵۴۳۸ تلفکس: ۶۶۴۶۴۹۴

♦ تلفن مراکز پخش: ۶۶۹۵۵۷۵۳-۶۶۹۵۴۳۸ خانه کتاب دانشگاه: ۶۶۹۷۳۴۲۳

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف یا ناشر تکثیر و کپی برداری نماید مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	مقدمه ناشر.....
۲۱	پیش‌گفتار.....
۲۳	مقدمه.....
۲۹	فصل اول: بسترهای شکل‌یابی و توسعه شهر قدیم خوانسار.....
۲۹	سراغاز.....
۲۹	الف) بسترهای جغرافیایی.....
۳۰	۱- جغرافیای سیاسی.....
۳۱	۲- جغرافیای طبیعی.....
۳۱	• زمین‌شناسی.....
۳۷	• اقلیم.....
۳۷	• منابع آب.....
۳۹	• پوشش گیاهی.....
۴۰	ب) بسترهای تاریخی.....
۴۱	۱- تاریخچه نام‌های خوانسار.....
۴۵	۲- خوانسار قبل از اسلام.....
۴۹	۳- خوانسار از قرن پنجم هجری تا دوره صفویه.....
۵۱	۴- خوانسار از دوره صفوی تا ظهور قاجار.....
۵۶	۵- خوانسار در دوره قاجاریه.....
۵۷	• تحولات سیاسی - اجتماعی خوانسار در عصر قاجار.....

۶۳.....	• تحولات اقتصادی خوانسار در عصر قاجار
۶۹.....	فصل دوم: طبقات اجتماعی شهر خوانسار در عصر قاجار
۶۹.....	سرآغاز.....
۷۰.....	الف) طبقات اجتماعی ایران در عصر قاجار.....
۷۰.....	۱- دولتیان.....
۷۱.....	۲- بازاری ها.....
۷۲.....	۳- روحانیون.....
۷۳.....	۲- عاقله مدم.....
۷۵.....	ب) طبقات اجتماعی خوانسار در عصر قاجار.....
۷۵.....	۱- گروه های مختلف دینی خوانسار عصر قاجار.....
۷۵.....	• شیعیان.....
۷۹.....	• یهودیان.....
۸۰.....	۲- گروه های مختلف صنفی خوانسار در عصر قاجار.....
۸۰.....	• طلاب و روحانیون.....
۸۱.....	• بازاری ها.....
۸۲.....	• کشاورزان، باغ داران و دام داران.....
۸۳.....	• هنرمندان.....
۸۹.....	• خوانین.....
۹۰.....	ج) نقش طبقات اجتماعی عصر قاجار در توسعه ساختار فضایی شهر خوانسار.....
۹۱.....	۱- فضاهای مذهبی خوانسار در عصر قاجار.....
۹۴.....	۲- فضاهای اقتصادی - تجاری خوانسار عصر قاجار.....
۹۶.....	۳- بناهای عام المنفعه خوانسار در عصر قاجار.....
۹۷.....	فصل سوم: سازمان فضایی شهر خوانسار در عصر قاجار.....
۹۷.....	سرآغاز.....
۹۹.....	۱- محلات تاریخی شهر.....
۱۰۲.....	۲- شبکه های ارتباطی درون شهر.....
۱۰۶.....	۳- سیستم های آب رسانی.....

۱۰۸.....	۴- مناطق حومه‌ای و روستاهای تاریخی پیرامونی شهر.....
۱۱۱.....	۵- قبرستان‌های تاریخی شهر.....
۱۱۲.....	• قبرستان پشت بازار بالا.....
۱۱۵.....	• قبرستان جوزچه.....
۱۱۷.....	• قبرستان سرچشمه.....
۱۲۰.....	• قبرستان جیدا (یهودی‌ها).....
۱۲۰.....	• قبرستان دوراه.....
۱۲۱.....	• قبرستان زین‌الدین.....
۱۲۲.....	• قبرستان لبرود.....
۱۲۳.....	• قبرستان پاتل.....
۱۲۵.....	• قبرستان قمر حیدر.....
۱۲۶.....	• قبرستان غرب.....
۱۲۶.....	• قبرستان امیر نسیم.....
۱۲۷.....	• قبرستان ملا حسن.....
۱۲۸.....	نتیجه.....
۱۳۱.....	فصل چهارم: آثار معماری شهر خوانسار در عصر قاجار.....
۱۳۱.....	سراغاز.....
۱۳۱.....	۱- بناهای مسکونی.....
۱۳۵.....	انواع خانه‌های قاجاری خوانسار به لحاظ سازمان فضائی.....
۱۳۵.....	۱- بناهای خشت و چینه با وسعت محدود (قشر کم درآمد).....
۱۳۹.....	۲- خانه‌های خشت و چینه با وسعت بیشتر (قشر متوسط).....
۱۴۲.....	۳- خانه‌های آجری وسیع (اعیانی).....
۱۵۲.....	تزئینات بکاررفته در بناهای مسکونی عصر قاجار خوانسار.....
۱۵۲.....	۱- کاشی‌کاری.....
۱۵۳.....	۲- تزئینات آجرکاری.....
۱۵۶.....	۳- حجاری‌های تزئینی.....
۱۵۷.....	۴- آینه‌کاری.....
۱۵۹.....	۵- گچ‌بری.....

- ۶- نقاشی روی چوب ۱۶۱
- ۷- لاک کاری روی چوب ۱۶۴
- ۸- نقاشی دیواری روی گچ ۱۶۶
- ۹- تزئینات چوبی ۱۶۷
- ۲- بناهای مذهبی خوانسار در عصر قاجار ۱۷۰
- مساجد و حسینیه ها ۱۷۰
 - کنیسه ها ۱۷۹
 - آرامگاه ها ۱۸۰
- ۳- بناهای تجاری، کارگاه های اقتصادی خوانسار در عصر قاجار ۱۸۴
- بازار ۱۸۷
 - درون، راه و تیمچه های خوانسار ۱۹۳
 - عضدارخانه ها ۲۰۲
 - آسیاب های آبی ۲۰۳
 - کارگاه های رنگ زنی و سبک بافی ۲۰۴
 - سایر کارگاه های شهر ۲۰۵
- ۴- بناهای عام المنفعه خوانسار در عصر قاجار ۲۰۸
- یخچال و سقاخانه ۲۰۸
 - سردابه ۲۰۹
 - غسال خانه ۲۱۰
 - حمام ۲۱۱
 - مدارس علوم دینی ۲۱۴
- نتیجه ۲۱۶
- جمع بندی و نتیجه گیری ۲۱۷
- پیوست: فهرست وقف نامه های مرتبط با شهر قدیم خوانسار از دوره قاجار تا اوایل پهلوی ۲۲۷
- فهرست منابع ۲۳۳
- الف) منابع فارسی و عربی ۲۳۳
- ب- منابع غیر فارسی ۲۴۷

پیش‌گفتار

قدرت عاقل و طبع اجتماعی انسان سبب گشته تا در ادوار مختلف استقرارگاه‌های بزرگ و کوچکی را برای سکونت جایی خود و وابستگانش ساخته و توسعه دهد. باستان‌شناسان این استقرارگاه‌ها را، در صورت دست یافتنی، قابل توجه و بهره‌مندی از تاسیسات دفاعی و فضاهای حکومتی، "شهر" می‌دانند. تعدادی از شهرها در تحولات تدریجی خود کاملاً رشد نموده و تا کنون نیز حیات در آنها جریان دارد. بررسی نیز به دلایل مختلف مضمحل شده و سکونت در آنها به پایان رسیده است. در شرایطی که گذشت زمان کالبد فیزیکی اکثر شهرهای کهن به چنین تخریبی مبتلا می‌گردد، درک و بازسازی ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و معیشتی سازندگان آنها بسیار دشوار می‌نماید؛ زیرا بجز شواهد بسیار اندک باستان‌شناسانه و منابع تاریخی معدود، هیچ‌گونه اثری در آنها قابل دسترسی نیست. از این روی، شناخت نقش سازندگان و بهره‌برداران شهرهای کهن و تأثیراتی که آنها بر فضاهای مختلف شهری گذاشته‌اند، ذهن پرسش‌گر باستان‌شناسان را به خود مشغول داشته است. باستان‌شناسان هم‌چنین در پی آنند تا دریابند به چه سبب این سکونت‌ها جمعی (شهرها) در مکانی خاص شکل و توسعه یافته‌اند و عوامل اضمحلال این زیستگاه‌ها بشری‌کامند.

نظریه اینکه شهرهای دوره قاجاریه نسبتاً سالم باقی مانده و اسناد و شواهد بیشتری از آنها در دست است، شهر خوانسار، که در این دوره از اهمیت نسبی برخوردار بوده، انتخاب و به منظور شناخت سازمان فضائی و ساختار اجتماعی آن تلاش گردید. در نیل به این هدف، علاوه بر مطالعه منابع مکتوب و اسناد تاریخی، نتایج مطالعات میدانی مورد استفاده قرار گرفت. در نتیجه این پژوهش، سازمان فضائی شهر در عهد قاجار مشخص و تأثیرات گروه‌های مختلف اجتماعی بر شکل‌یابی و توسعه فضاهای شهری و آثار شاخص معماری آن سنجیده شد. هم‌چنین مشخص گردید که روحانیون، به دلیل جایگاه والایی که در عصر قاجار داشته‌اند و به

سبب استقرار تعدادی از افراد سرشناس این طبقه در شهر خوانسار، نقش بسیار برجسته ای در توسعه فضاهای شهری و احداث آثار شاخص معماری این شهر بر عهده داشته اند.

در انجام پژوهشی که نتایج آن در نوشتار حاضر آورده شده، از الطاف بزرگوارانی بهره مند شدیم که بر خود فرض می‌دانیم تا کلمات را به عاریت گرفته و از مرحمت آنها سپاسگزاری نمائیم. از آن جمله اند استادان فرزانه جناب آقای دکتر منصور صفت‌گل، جناب آقای دکتر رسول جعفریان، جناب حجت الاسلام شیخ الاسلامی و جناب آقای دکتر ابراهیم مقیمی، که با ارشادان مفیدشان راهنمای مؤلفان بودند. هم‌چنین است جناب آقای حسین نجفی‌زاده که هم‌واره در مورد خوانسار قدیم اطلاعات مفیدی را در اختیار نگارندگان قرار دادند. شایسته‌ترین تقدیر را به محترم اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان خوانسار، جناب آقای حجت الاسلام عباس نصیر الاسلامی، و نیز جناب آقای عادل از کارمندان این اداره، می‌نمائیم که کلیه اسناد مهم و نفیس این شهرستان را در اختیارمان قرار دادند. از جناب آقای ریاضت، ریاست محترم اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان خوانسار و همکاران محترمشان که کمک‌های بسیاری داشته‌اند نیز سپاس‌گزاری می‌گردد. بسیاری دیگر از اهالی محترم شهر خوانسار که پیوسته مراجع آنها شد و از اطلاعات آنها کسب دانش کرده‌ایم، از آن جمله؛ آقایان عزت‌الله امیری، توسلی، اسماعیل، شکر، حق‌نظر حکاکیان، حمیدرضا میرمحمدی و محسن محرابی، شایسته تقدیر می‌باشند. فی‌الواقع قلم از تقدیر شادوران حضرت آیت‌الله سید مهدی ابن‌الرضا، را محترم وقت حوزه علمیه حضرت ولی عصر (عج)، که پیوسته از دانش و تجربیات ایشان استفاده کرده‌ایم، عاجزاست و از خداوند منان غفران این فاضل اندیشمند را مسئلت می‌نمائیم.

نگارندگان ضمن اظهار عجز در انعکاس بخشی از تجربیات ارزنده فرهنگی ساکنان شهر خوانسار، خالصانه و خاضعانه بردستان تمامی پژوهش‌گران گران‌قدری که با ارائه نظرات ارشادی خود بر غنای این مجموعه بیفزایند و ما را در اصلاح نواقص آن رهنمون گردند، بوسه زده و برایشان سلامتی و سربلندی آرزو خواهند نمود.

پائیز ۱۳۹۶

- دکتر حسین صدیقیان، دکتر حسن کریمیان